

โลกุตตรจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท

ธรรมศักดิ์ กาญจนบุรณ์^๑

บทคัดย่อ

บทความนี้จะ เป็นบทความที่นำเสนอเกี่ยวกับ โลกุตตรจิต และเรื่องวิถิจิต เกิดขึ้นกับอริยบุคคลทั้ง ๔ โดยมีระดับของการทำลายกิเลสที่แตกต่างกันออกไป

โลกุตตรจิตของพระอริยบุคคลรวมทั้งกิริยาจิตของพระอรหันต์ยังมีลักษณะที่เหมือนกับจิตของคนทั่วไป กล่าวคือมีการเกิดดับสืบเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา มีการรับอารมณ์อยู่ตลอด ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นบุคคลในระดับไหน การทำงานของจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกับการรับอารมณ์ ก็ยังคงอยู่

แต่จะต่างกันตรงที่ ระดับของพระอริยบุคคลจะมีเครื่องมือในการกลั่นกรองอารมณ์ที่รับรู้ รู้จักใช้สติ ใช้ปัญญา อันเป็นผลมาจากการปฏิบัติ ซึ่งเครื่องมือนี้จะช่วยให้ต่อสู้รับมือกับอกุศลจิตในตัวเรา และสิ่งเร้าทางลภายนอกที่มากขึ้นในสังคมปัจจุบัน ได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ : โลกุตตรจิต, เถรวาท

^๑ ศศ.บ. สังคมวิทยา มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยรามคำแหง ศน.ม. ศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อาจารย์คณะครุศาสตร์ สาขาวิชาสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

Lokuttara Citta in Theravada Buddhist Philosophy

Abstract

This article examines the supramundane consciousness (*Lokuttara-Citta*) and thought processes of noble people at the four stages of enlightenment, which involve different levels of ability to overcome defilements (*Kileasa*).

The supramundane consciousness (*Lokuttara-Citta*) of the four types of noble people and the functional consciousness (*Mahakiriya-citta*) of the *Arahat* are similar to that of laypeople in that they are subjected to a continuous cycle of coming-into-being and ceasing-to-be, and they are recipients of emotions. Thus, although the participation in such continuous cycle seems to apply universally to people regardless of their proximity to enlightenment, a notable difference is that noble people at the four stages of enlightenment possess tools to help them process perceived emotions. These tools include mindfulness and wisdom as a result of continuous practice, and enable noble people to handle not only demeritorious thoughts but also the increased external negative stimuli in today's society.

Keywords : Supramundane consciousness, Theravada Buddhism

๑. บทนำ

เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีความต้องการหนีจากทุกข์และแสวงหาความสุข แต่ความสุขที่เราได้รับก็อาจจะไม่จำเป็นต้องทำตามที่ความอยากนำพาเสมอไป ในทางตรงกันข้ามการระงับความอยาก ปฏิเสธความต้องการ และการฝึกฝนขัดเกลาตนเองด้วยการกำจัดกิเลสให้หมดสิ้น ก็ถือเป็นหนทางที่จะนำสู่ความสุขได้เช่นกัน สิ่งที่น่าคิดตามมาก็คือสุขที่ไหนถึงจะดี สุขที่กาย หรือว่าสุขที่ใจ จากปัญหาที่มนุษย์ปฏิเสธความทุกข์และแสวงหาความสุข ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อในตัวเราที่ประกอบด้วย รูป และนาม (กายและจิต) ถือเป็นเรื่อง ที่ผู้คนส่วนใหญ่เคยได้ยินได้ฟังกันมา ไม่เพียงแต่เฉพาะศาสนาพุทธเท่านั้น ลัทธิหรือศาสนานิกายต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็น กลุ่มของขณิกวาท และกลุ่มของวิญญานวาทเอง ก็ยังมีแนวความคิดเกี่ยวกับรูปและนามที่ประกอบกันอยู่ภายในตัวมนุษย์ทุกคนเพียงแต่มีความต่างกันในระยะเยียดหลักคำสอนของศาสนาพุทธอาจเรียกได้ว่า เป็นคำสอนที่เกื้อหนุนในการยกระดับขัดเกลาตนเอง แก่บุคคลทุกระดับชั้น โดยเริ่มจาก การทำทาน รักษาศีล และไปจนถึงการเจริญภาวนาตามลำดับ และแน่นอนว่า ปุถุชนที่มีต้นทุนบุญกุศลเดิมมีติดตัวมาไม่เท่ากัน จึงทำให้การขัดเกลาและต่อยอดของตนนั้นใช้เวลาแตกต่างกันการเจริญภาวนาได้ถูกจัดให้เป็นหนึ่งในการสร้างบุญสั่งสมบารมีที่ได้มากกว่าการทำทาน และการรักษาศีลเพราะด้วยการทำทานการ รักษาศีลถือเป็นการระงับสิ่งที่ทำให้เราเศร้าหมองเพียงชั่วคราวชั่วคราวเมื่อกลับมาสู่สิ่งแวดล้อมเดิมก็ย่อมเป็นธรรมดาที่จะมีโอกาสตกเป็นทาสของสิ่งชั่วๆ กิเลส ความอยากได้อยากมีต่างๆ มากมาย ในขณะที่การเจริญภาวนาขัดเกลาจิตใจ หากสามารถปฏิบัติได้ตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ก็จะสามารถกำจัดสิ่งไม่ดี สิ่งที่เป็นด้านลบ สิ่งเศร้าหมองได้ออกไปในแบบที่ไม่ต้องวนเวียนซ้ำไปมาอีก

จากแนวความเชื่อเรื่องกายและจิตแล้ว หากจะวิเคราะห์มุ่งประเด็นไปในเรื่องของจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็มองว่าจิตเป็นส่วนสำคัญยิ่งยวดต่อการยกระดับเพื่อขัดเกลาและพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากทุกข์มีความสามารถที่จะรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์หรือปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับตัวเรา ครอบครัว คนใกล้ชิดดังที่ปรากฏในคาถาธรรมบทเรื่องของจิตว่า

“ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจ
ประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ”
(ขุ.ธ. ๒๕/๑๑)

ดังนั้นการที่จิตของเรามีความสามารถในการระลึกได้ทันทั้งที่และเกิดการคิดพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญา ก็จะช่วยฝ่าฟันวิกฤตที่จะเกิดขึ้นได้ หรือช่วยผ่อนหนักให้เป็นเบา ซึ่งก็คงเป็นการยากที่จะบอกให้มนุษย์ทุกคนพ้นจากทุกข์และมีความสุข ด้วยเพียงแค่การขอพรอธิษฐานโดยไม่ได้ลงมือทำอะไรเลย

ในขณะที่เดียวกันเมื่อมองไปที่เป้าหมายสูงสุดของศาสนาพุทธส่วนใหญ่ มิติความคิดแรกๆ ของคนในสังคมบ้านเรามักจะมองเป้าหมายของพุทธศาสนาไว้ที่ การไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิด ความคิดนี้ไม่ผิดแต่ก็ไม่ถูกเสียทีเดียวเพราะยังมีคำสอนในระดับต่างๆ ที่เอื้อต่อคนหลายๆ ประเภทให้เข้าใจธรรมโดยง่ายทั้งยังกล่าวถึงพระสาวกในการเผยแพร่ธรรมคำสอน^๖ รวมถึงเรื่องของอริยสัจ ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงหยิบยกเรื่องของทุกข์ขึ้นมาเป็นข้อแรกก็เพื่อให้ผู้คนรู้จักใช้ปัญญาคิดวิเคราะห์หาสาเหตุว่าเหตุใดเราจึงมีทุกข์และการคิดหาสาเหตุนี้เองทำให้เกิดสมุทัยเป็นลำดับถัดมา หรือที่ปรากฏในมรรค ๘ ที่กล่าวถึงสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นคำสอนที่หยิบยกมาไว้ในลำดับต้นๆ การกระทำชอบและการเลี้ยงชีพชอบที่ทรงกล่าว

^๖ ดูเพิ่มเติมในวินัยปิฎก วิ.ม. ๔/๓๒.

ถัดมา อันสะท้อนให้วิเคราะห์ได้ว่าคำสอนของพุทธศาสนา เข้าถึงบุคคลได้ทุกระดับ และไม่ได้หมายความว่าถึงบุคคลที่เข้ามาต้องบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดไปเสียทุกคน หรือแม้แต่ปัจฉิมโอวาทก็ยังทรงกล่าวถึงเรื่องความไม่ประมาท^๓ ที่ทรงกล่าวไว้ว่าต้องรู้จักตั้งมั่นมีสติ คิวิเคราะห์ ไม่ประมาทเสียมากกว่าที่จะกล่าวถึงเรื่องของการหลุดพ้น

จากองค์ประกอบแวดล้อมที่กล่าวมาข้างต้นนี้เอง ถือเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ว่า เป้าหมายของพระพุทธองค์คือการให้มนุษย์ทุกคนยกระดับตนเองด้วยเพื่อให้เข้าไปสู่การรู้จักใช้สติปัญญาเสียก่อน ส่วนจะเดินทางมุ่งหน้าต่อไปสู่เป้าหมายสูงสุดหรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละบุคคล หากมองวิเคราะห์แบบเหตุไปสู่อุผล ก็คือการมีสติปัญญาเป็นเหตุและนำพาให้เราเข้าไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาภายใต้ความพร้อมของแต่ละบุคคล และการพัฒนาตนเองในการที่จะให้ได้มาซึ่งสติปัญญานี้ ก็ต้องมีพลังในการตั้งมั่นอันแน่วแน่ ซึ่งอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนเพียงแต่ การฝึกฝนต่อยอดยกระดับตนเองตลอดจนหนทางความต้องการหรือเป้าหมายปลายทางที่เราจะมุ่งไปย่อมแตกต่างกันเป็นธรรมดาแล้วเราต้องทำอะไร ต้องฝึกฝนอย่างไร เราถึงจะเกิดสติปัญญา รู้จักคิดวิเคราะห์ แยกแยะลดละกิเลสอันไปสู่การปลดปล่อยทุกข์ที่ละชั้นตามแนวทางของพระองค์

การเจริญกรรมฐานถือเป็นหนทางสำคัญในการฝึกฝนและยกระดับตนเองให้มีสติเกิดปัญญา เพื่อใช้ในการขับเคลื่อนสู่ระดับที่สูงขึ้น ซึ่งกรรมฐานเองก็มีทั้งสมถกรรมฐาน^๔ และวิปัสสนากรรมฐาน^๕ ปัญหาที่ตามมาในช่วงที่ฝึกฝนแรกๆ จะเป็นข้อคำถามความสงสัยที่เกี่ยวกับ

สถานะที่เราปฏิบัติและส่วนมากผู้ปฏิบัติช่วงแรกๆ จะมาติดกับความสงสัยซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการก้าวข้ามผ่านไปและการตีความกันเอง รวมถึงการที่ยังขาดความชำนาญ ประสบการณ์ที่มากพอ ทำให้การตีความจึงเป็นการตีความจากมุมมองของปุถุชนมองไปที่อริยบุคคล การวิเคราะห์ตีความจากระดับหนึ่งถึงอีกระดับหนึ่ง ถือเป็นข้อผิดพลาดที่ตามมา หากจะให้มองจากระดับอริยบุคคลในระดับเดียวกันเองแล้วมาตอบคำถาม สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือคำถามทำนองที่ว่ายังไม่ถึงเป้าหมายจะให้มองในระดับเดียวกันมาตอบได้อย่างไรซึ่งข้อสงสัยลักษณะนี้จะถูกจัดอยู่ในนิวรรณ์ ๕ แต่สำหรับผู้ฝึกฝนช่วงแรกๆ หลายๆ คน มักจะมองว่าเป็นการ “แทงกั๊ก” ของการฝึกปฏิบัติ

ในทางตรงข้ามถ้าเรารู้และเข้าใจว่ามาถูกทางแล้ว โดยการศึกษาเรื่องของจิต และเจตสิกควบคู่กันกับการปฏิบัติ ก็จะส่งผลให้การปฏิบัติของเราสืบเนื่องให้พัฒนา ยิ่งๆ ขึ้นไป นั่นจึงทำให้การศึกษาอย่างจริงจังในเรื่องโลกุตตรจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท เข้ามามีบทบาทสำคัญในการชี้วัดความคืบหน้าของการปฏิบัติ นั่นเองการทำสมาธิเข้าใจในเรื่องของจิตยังทำให้ทราบและจำแนกได้ว่า จิตที่เกิดกับปุถุชน และจิตที่เกิดกับอริยบุคคล ต่างกันอย่างไร ซึ่งดวงจิตมีคุณลักษณะพิเศษทำงานเกิดดับติดต่อกันโดยไม่หยุดพัก จิตดวงหนึ่งดับไป อีกดวงหนึ่งก็เกิดใหม่ขึ้นมาหน้าที่ของจิตคือการรับอารมณ์ ดังนั้นหากทำความเข้าใจข้างต้นนี้ก็เข้าใจได้ว่า มนุษย์มีดวงจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกันไม่ขาดสายและบุคคลทุกประเภทมีกรรมฐานรับอารมณ์ และมีความรู้สึกเมื่อมีสิ่งเร้ามาจากภายนอกที่เป็นอกุศลธรรมจะกำจัดหรือระงับอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นมานั้นได้เร็วกว่าปุถุชนธรรมดา ยกเว้นพระอรหันต์ที่ไม่มีอกุศลธรรมใดๆ เกิดขึ้นในจิตใจได้อีกแล้ว ไม่ได้หมายความว่าเมื่อฝึกฝนตนเองจนเข้าสู่อริยบุคคลจะกลายเป็นบุคคลไม่มีอารมณ์ความรู้สึกอะไรเลย

^๓ ดูเพิ่มเติม “ปัจฉิมโอวาท” ใน ที.ม. ๑๐/๑๔๓.

^๔ ดูเพิ่มเติมเรื่อง “กัมมัฏฐาน” ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๖ : ๑๓-๑๔)

^๕ ดูเพิ่มเติมเรื่อง “ญาณ ๑๖” ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (อ้างแล้ว ๙๐-๙๑)

วัตถุประสงค์ของการศึกษาในครั้งนี้คือ

(๑) เพื่อศึกษาเรื่องจิตระดับโลกุตตรจิตในพุทธ-
ปรัชญาเถรวาท

(๒) เพื่อศึกษาวิถีจิตระดับโลกุตตรจิตในพุทธ-
ปรัชญาเถรวาท

(๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การเกิดดับจิตและวิถีจิต
ของโลกุตตรจิตกับอริยบุคคลในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิธีการศึกษาบทความนี้เป็นการศึกษาในเชิงปรัชญา/
ศาสนา โดยการศึกษาจากเอกสาร ดังต่อไปนี้

(๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิจาก
พระไตรปิฎกภาษาไทย

(๒) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ จาก
อรรถกถา และข้อมูลจากตำราซึ่งเป็นผลงานการค้นคว้า

จากผู้รู้ผู้ชำนาญ แล้วจึงนำมาศึกษาวิเคราะห์
ตามหลักการที่กล่าวมา โดยวิธีการเชิงบรรยายตามความ
สอดคล้องของเนื้อหาในแต่ละส่วน

๒. โลกุตตรจิต^๖

จากประเด็นปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น การวิเคราะห์
เรื่องของโลกุตตรจิต อันจะนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องของ
อารมณ์ความรู้สึกในระดับของพระอริยบุคคล โดยผู้ที่
กล่าวออกมาทั้ง ในด้านที่เห็นพ้องในเรื่องการไม่รับอารมณ์
ความรู้สึก ไม่มีกิเลสใดๆ ประกอบกับคำอธิบายเรื่องของจิต
เจตสิก รูป และนิพพาน ในอภิธรรมมัตถสังคหะ ได้แสดง จิต

ในรูปแบบของ โลกุตตรจิตที่มีอยู่ด้วยกัน ๘ ดวง^๗ ซึ่งดวงจิต
ในกลุ่มนี้ จะหลงเหลือกิเลสอยู่ตามระดับขั้นของอริยบุคคล
ทั้ง ๔ กล่าวคือ มีกิเลสหลงเหลืออยู่ โดยระดับกิเลสอย่าง
หายาบบางกลุ่มและอย่างละเอียดในบางประเภทจะยังถูก
กำจัดไม่หมด ยกเว้นอรหัตตมรรคจิตและอรหัตตผลจิต
เท่านั้นที่กิเลสได้ถูกกำจัดหมดแล้ว

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึง โลกุตตรจิต จะมีเพียงกุศล
กับวิบาก^๘ เท่านั้น จะไม่มีกิริยาเหมือนที่จำแนกกลุ่ม
ดวงจิตที่ปรากฏในกามาวจรโสภณจิต รูปาวจรจิต และ
อรูปรูปรวจรจิตกล่าวคือเมื่อ มัคคจิตเกิดขึ้น ก็สามารถ
ประหาณกิเลสในระดับอนุสยกิเลส^๙ ถือเป็นสมุจเฉท-
ปหาน^{๑๐} ดังนั้นเมื่อมัคคจิตเกิดขึ้นและดับไป ผลจิตก็เกิด
ขึ้นมาทันทีเลย นอกจากจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกันไม่ขาดสาย
แล้ว ยังมีเรื่องของวิถีจิตที่ต้องนำมาพิจารณาประกอบ
ร่วมกัน เนื่องจากลำพังการวิเคราะห์ดวงจิตอาจจะยังไม่
เห็นภาพที่ชัดเจนจึงควรทำความเข้าใจในวิถีจิตที่มีเส้นทาง
โน้มไปถึงดวงจิตดวงใหม่แต่ละดวงและการเกิดดับแต่ละ

^๖ แบ่งออกเป็น โลกุตตรกุศลจิต ๔ และโลกุตตรวิบากจิต ๔ ซึ่ง
โลกุตตรกุศลจิต ๔ คือ กุศลที่พ้นจากโลก ได้แก่ ๑) จิตกุศลที่
เกิดพร้อมด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ ๒) จิตกุศลที่เกิดพร้อมด้วย
สกทา-คามิมัคคญาณ ๓) จิตกุศลที่เกิดพร้อมด้วยอนาคามิมัคคญาณ
๔) จิตกุศลที่เกิดพร้อมด้วยอรหัตตมัคคญาณ ส่วนโลกุตตรวิบากจิต
๔ ได้แก่ ๑) วิบากจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสดาบันปัตติผลญาณ ๒) จิตที่
เกิดพร้อมด้วยสกทาคามีผลญาณ ๓) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอนาคา
มิผลญาณ ๔) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอรหัตตผลญาณ

^๗ ทั้ง ๒ เป็นดวงจิตที่เกิดขึ้นคือดวงจิตที่เป็นทางไปสู่โลกุตตรจะ
เรียกกุศล และดวงจิตที่เป็นผลเกิดขึ้นหลังจากดวงแรกแล้ว จะ
เรียกวิบากดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม
(อ้างแล้ว ๒๕๕)

^๘ กิเลสที่อยู่ลึกสุดในจิตใจหรือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานหรือให้
ถือเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่ยากต่อการกำจัด

^{๑๐} การตัดกิเลสโดยเด็ดขาดกล่าวคือจะตัดตามลำดับขั้นของ
อริยบุคคล เช่น โสดาบัน ตัดกิเลสขาดได้ ๓ สกทาคามี ตัดเพิ่ม
อีก ๓ เป็นต้นดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์
พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๖ : ๓๙๓, ๔๖๕)

^๖ โลกุตตรจิต คือ จิตที่เป็นโลกุตตระ มีทั้งหมด ๘ หรือ ๔๐ ดวงโดย
แบ่งออก ๒ กลุ่ม คือ กุศลจิต ๔ หรือ ๒๐ และวิบาก จิต ๔ หรือ
๒๐ ซึ่งเลข ๔ มาจากอริยบุคคลทั้ง ๔ และ ๕ คือ องค์ฌาน ๕ เมื่อ
อริยบุคคลทั้ง ๔ คูณด้วยองค์ฌาน ๕ จะได้ ๒๐ และ มี ๒ กลุ่ม
คือกุศลและวิบาก จึงเท่ากับ ๘ หรือ ๔๐ ดูเพิ่มเติม พจนานุกรม
พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต),
๒๕๕๖ : ๒๘๙)

ครั้ง จะช่วยให้การทำความเข้าใจในเรื่องของการรับอารมณ์ และการกำจัดกิเลสของอริยบุคคลได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งสามารถจำแนกวิถีจิตได้ ๒ กลุ่ม ดังนี้

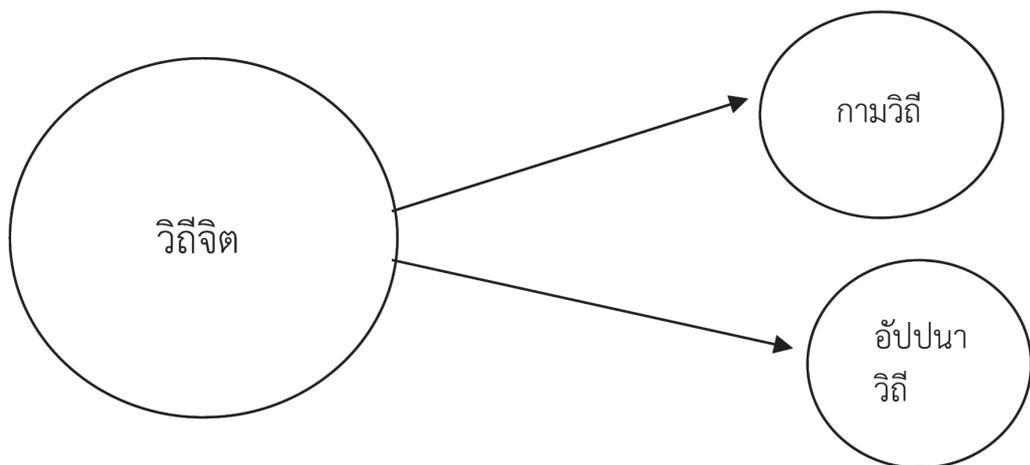
๒.๑ วิถีจิต

เป็นที่ทราบกันแล้วว่าพุทธศาสนาได้นิยามว่า จิต เป็นที่ทราบกันแล้วว่าพุทธศาสนาได้นิยามว่า จิต เป็นธาตุรู้ มีการเกิดดับสืบเนื่องกันอย่างไม่ขาดสายเมื่อ ดวงหนึ่งดับไปอีกดวงจะเกิดขึ้นมาใหม่ซึ่งกระแสเกิดดับ

ซ้ำๆ กัน จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นก่อนๆ นั้น ย่อมเป็นปัจจัย อุดหนุนให้จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นภายหลังให้สืบทอดต่อกัน ไปโดยไม่มีระหว่างกัน เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป ก็ยังมีอำนาจช่วยหนุนให้จิตดวงหลังเกิดขึ้นแทนสืบทอด กันอยู่เช่นนี้ตลอดไป ไม่มีเวลาว่างเว้นเลย (จันทน์, คันธิก, ๒๕๔๕ : ๖๙) วิถีของจิตที่เกิดขึ้นก็จะสอดคล้องกับจิตเช่น เดียวกัน ซึ่งวิถีของจิตนั้นสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ใหญ่ๆ คือ กามวิถี และอัปปनावิถี

ภาพประกอบ ๑ การเกิด ดับของจิตสืบเนื่องไม่ขาดสาย

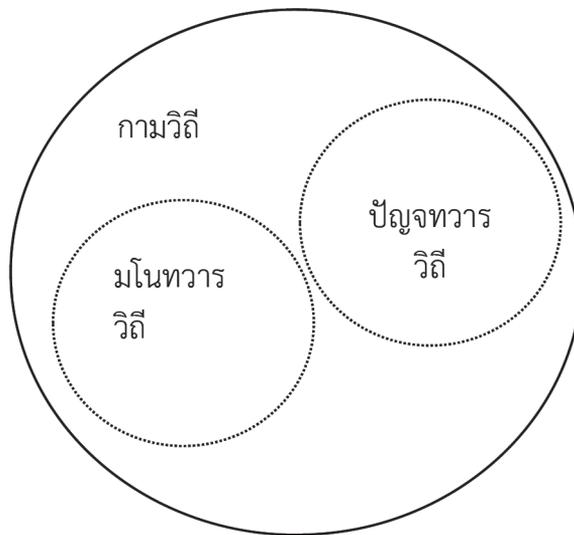

ภาพประกอบ ๒ แสดงประเภทของวิถีจิต

๒.๑.๑ กามวิถี คือ วิถีจิตที่แสดงหรือปรากฏออกมาในกลุ่มของกามาวจรจิต และในกลุ่มวิถีของกามวิถีนี้ยังสามารถแบ่งย่อยออกเป็น ๒ ประเภท คือ ปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถี

๑) ปัญจทวารวิถี คือ การที่จิตมีความสามารถรับอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย

๒) ส่วนมโนทวารวิถี คือการที่จิตสามารถรับอารมณ์ ทั้ง ๖ ได้หมด ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนอกจากนี้คุณลักษณะพิเศษที่นอกเหนือไปจากการรับอารมณ์ทั้ง ๖ ได้ คือ สามารถรับอารมณ์ได้ทุกช่วงเวลา ทั้งที่เป็น ปัจจุบัน อดีต และอนาคต ซึ่งจะแตกต่างกับปัญจทวารวิถีที่จะรับอารมณ์ ได้แค่ช่วงเวลาที่เป็นปัจจุบันเพียงอย่างเดียว

ภาพประกอบ ๓ แสดงส่วนประกอบของกามวิถี

ซึ่งวิถีจิตในกลุ่มนี้ หากจะอธิบายโดยง่าย ก็คือวิถีจิตของกลุ่มปุถุชนคนเดินดินธรรมดาทั่วไปที่ยังไม่ได้ผ่านการฝึกฝนการเจริญภาวนา โดยจะแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่มีการรับอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ทั่วไป คือ ตา (มองเห็น) หู (ได้ยิน) จมูก (ได้กลิ่น) ลิ้น (รับรส) กาย (สัมผัส) ส่วนใจจะแยกมาเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง เพราะจากการรับรู้ทางใจจะพิเศษก็ตรงที่สามารถรับอารมณ์และเรียกคืนกลับมาได้ทุกช่วงเวลา ในขณะที่กลุ่มแรกที่รับอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ จะสามารถทำได้แค่เพียงรับอารมณ์ที่เป็นช่วงเวลาเป็นปัจจุบันเท่านั้น นั่นก็หมายความว่า บุคคลที่ยังไม่ได้ฝึกฝนการเจริญภาวนาขาดเคลาจิตใจให้เข้มแข็ง

ย่อมยึดติดหลงในสิ่งที่กล่าวมานั้นได้ง่ายกว่าบุคคลที่ฝึกฝนมาแล้ว และอาจจะไม่ทันได้จำแนกส่วนที่กล่าวมาข้างต้นนี้ หากนำเอาเรื่องราวที่ประสบพบเจอ จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ มาฝังเข้าไปอยู่ในจิตใจ (มโนทวารวิถี) ก็จะทำให้เกิดการอยากเป็นเจ้าของอยากครอบครอง ให้อยู่กับเรานานๆ จะรู้สึกไม่สบายใจซับซ้อนใจเมื่อได้พากับสิ่งที่ตนรักและได้อยู่กับสิ่งที่ตนเองไม่ปรารถนา ยิ่งไปกว่านั้นความสามารถของมโนทวารวิถีที่สามารถเรียกคืนอารมณ์ได้ทุกช่วงเวลา ก็มาตอกย้ำสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาให้เกิดทุกขวนเวียนเข้าไปซ้ำมาไม่มีที่สิ้นสุด

๒.๑.๒ อัปนาวิถิ คือ จิตที่แนบแน่นเป็นลักษณะอารมณ์เดียว หรืออยู่ในอารมณ์เดียวที่มีความมั่นคง โดยขึ้นสู่ทางมโนทวาร แบ่งวิถิลักษณะนี้ได้ย่อยๆ ออกเป็น โลกียอัปนาวิถิ และโลกุตตรอัปนาวิถิ โดยข้อแตกต่างของลักษณะย่อยๆ นี้จะต่างกันตรงที่ โลกียอัปนาวิถิจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัย กรรมฐานทั้ง ๓๐ ที่สามารถยถาวิถิจิตไปสู่อัปนาสมาธิ^{๑๑} ได้

นอกจากนี้วิถิจิตในแบบโลกียอัปนาวิถิยังใช้แบ่งกลุ่มบุคคลที่เข้าถึงฌานได้ช้าและได้เร็วอีกด้วยซึ่งจิตอัปนาวิถินี้ ยังแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ โลกียอัปนาวิถิ และโลกุตตรอัปนาวิถิ

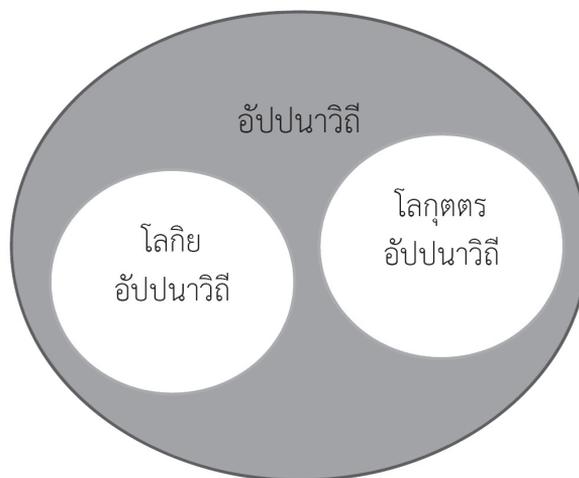
๑) โลกียอัปนาวิถิ หรือ วิถิที่มีมหัคคตจิต ๑๘ ดวง^{๑๒} โลกียอัปนาวิถิแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ อาทิกัมมิกฌานวิถิ และฌานสมาบัติวิถิ อาทิกัมมิกฌานวิถิ คือ อัปนาสมาธิในกลุ่มที่เพ่งกรรมฐาน จนได้อัปนาสมาธิ นอกจากนี้ อาทิกัมมิกฌานวิถียังครอบคลุมไปตั้งแต่

ฌาน ๕ ระดับจนถึงอรุปรฌาน โดยอาทิกัมมิกฌานวิถิก็ยังจำแนกย่อยออกเป็น ๒ อย่าง ได้แก่อาทิกัมมิกฌานวิถิของมโนบุคคลและ อาทิกัมมิกฌานวิถิของตักขบุคคล

(๑) อาทิกัมมิกฌานวิถิของมโนบุคคล คือ บุคคลที่เข้าบรรลู่ถึงฌานได้ช้าหรือจะเรียกว่าเข้าออกฌานยังไม่คล่องแคล่วมากนัก

(๒) อาทิกัมมิกฌานวิถิของตักขบุคคล คือ บุคคลที่เข้าถึงฌานได้เร็ว หรือบุคคลที่เข้าออกฌานได้อย่างคล่องแคล่ว

ส่วนฌานสมาบัติวิถิ คือ วิถิจิตของผู้ที่เข้าฌานสมาบัติ เพื่อรับอารมณ์สุขที่เกิดจากฌานที่ตัวเองได้รับ มีลักษณะอารมณ์ที่คล้ายกันกับอาทิกัมมิกฌาน โดยจะต่างกับอาทิกัมมิกฌานวิถิคืออารมณ์ของสมาบัติจะไม่ตกหรือให้เข้าใจอย่างง่ายว่า มีลักษณะอารมณ์คงที่และเสถียรมากกว่า แต่ถึงกระนั้นทั้ง ๒ ประเภทนี้หากพิจารณาให้ดีจะพบว่าดวงจิตที่เป็นโลกียอัปนาวิถิที่เกิด

ภาพประกอบที่ ๔ ส่วนประกอบของอัปนาวิถิ

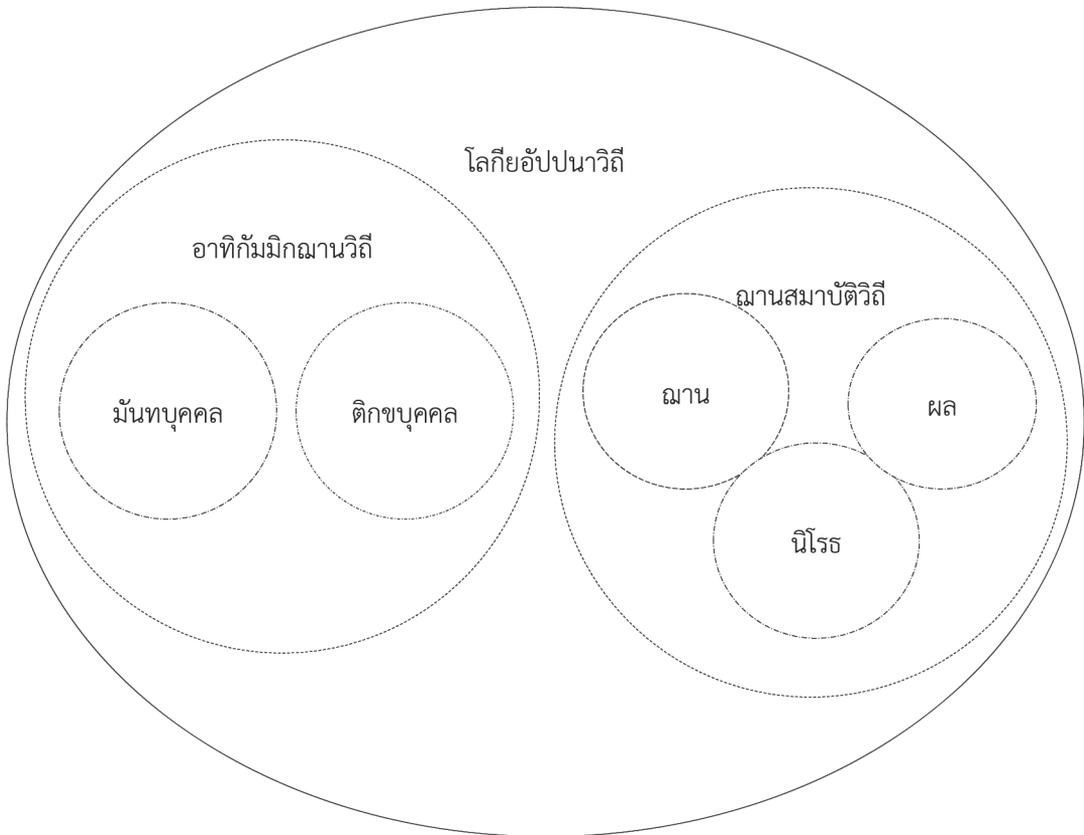
^{๑๑} อัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่ ตั้งมั่นในฌาน ซึ่งเกิดขึ้นต่อจากอุปจารสมาธิ และขณิกสมาธิ

^{๑๒} วิถิมัคคตจิต ๑๘ ดวง ประกอบด้วย มัคคตกุศลจิต ๙ และ มัคคตกิริยาจิต ๙

ขั้นนี้ มีกำลังความแรงมากน้อยไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับบุคคล แต่ไม่ว่าจะมีกำลังความแรงมากน้อยเพียงใด จิตจะต้องดับไปหรือตกลงมาแล้วเกิดขึ้นมาใหม่

ดังนั้นดวงจิตลักษณะนี้ สามารถอธิบายโดยง่ายว่า เป็นดวงจิตของบุคคลที่เข้ามาสู่การฝึกฝนตนเองด้วยการเจริญภาวนาที่สามารถเข้าสู่สมาธิอันแน่วแน่แนบแน่นได้ ทั้งนี้การเข้าถึงอัปนาสมาธิดังกล่าวจะคล่องแคล่วมากน้อยแตกต่างกันตามแต่ต้นทุนเดิมหรือพื้นฐานเดิมของบุคคลที่เข้ามาฝึกด้วย และการจัดหมวดของโลกียอัปนาวิธินี้ก็เพื่อให้ผู้ที่เริ่มต้นสามารถนิยามหรือกำหนดหมวดกลุ่มของลักษณะดวงจิตที่ตัวเรากำลังเป็นอยู่ ณ ขณะนั้น และเพื่อประโยชน์ในการพิจารณาแล้ว

มาวิเคราะห์ประเมินถึงสภาวะในลำดับขั้นถัดไปของตนเอง และยังช่วยสามารถวางแผนแนวปฏิบัติของตนให้รัดหน้าอย่างมีทิศทางอีกด้วยอย่างไรก็ตามแม้ว่าจะเป็นดวงจิตอัปนาวิธินี้ที่มีความแนบแน่นสูงกว่าสมาธิระดับอื่นๆ แต่ก็ยังไม่ถือว่าเข้ามาเป็นกลุ่มของโลกุตตรและแม้ว่าจะอยู่ในกลุ่มสมาบัติเพราะว่าสมาบัติขณะเข้ามานอนอารมณ์จะไม่ตกก็จริง แต่ถ้าออกจากสมาบัติก็ถือว่าหลุดออกมาแล้ว นอกจากนี้ผู้ที่ปฏิบัติในกลุ่มโลกียยังไม่สามารถนำเอาสิ่งที่ปฏิบัติได้มาบริหารจัดการกับแนวความคิดด้านลบหรือสิ่งที่ทำให้เราเศร้าหมอง (กิเลส) ให้หายไปได้อย่างสิ้นเชิงตามเงื่อนไขลักษณะของส่วนที่เป็นโลกุตตรกำหนดได้

ภาพประกอบที่ ๕ ส่วนประกอบของโลกียอัปนาวิธิต

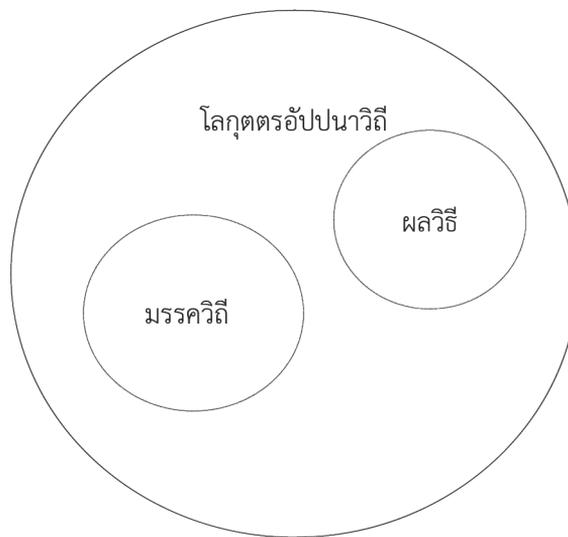
๒) โลกุตตรอัปนาวิถीलอกุตตรอัปนาวิถีก้เป็นวิถีจิตที่เกิดขึ้นสำหรับบุคคลที่เจริญวิปัสสนาตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณไปจนถึงสังขารูปেকชาญาณจนเกิดปัญญาที่มีกำลังพอที่จะเข้าถึง นิพพาน (มีนิพพานเป็นอารมณ์) โดยโลกุตตรวิถีในส่วนของมรรควิถี ก็จำแนกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ มรรควิถี และผลสมาบัติวิถี

มรรควิถี หรือเรียกได้อีกอย่างว่าโลกุตตรวิถี มี ๒ ลักษณะ คือ

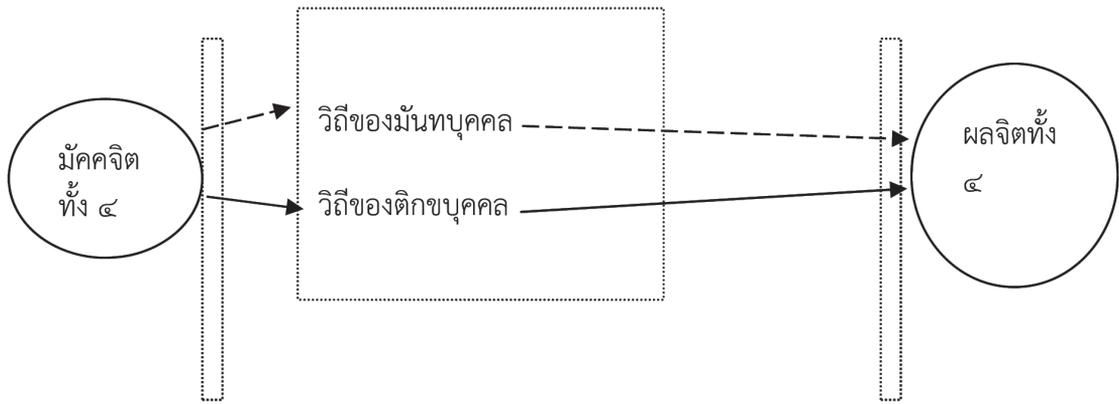
(๑) มรรควิถีของม้นทบุคคล คือ มรรควิถีที่เข้าถึงได้ช้า หรือไม่มีความชำนาญในการเข้าออกญาณ

(๒) มรรควิถีของตักขบุคคล คือ มรรควิถีที่สามารถเข้าถึงญาณได้อย่างรวดเร็ว หรือมีความชำนาญในการเข้าออกญาณ

ส่วนในด้านผลสมาบัติวิถี คือ วิถีของจิตที่สามารถเข้าถึงผลของสมาบัติมีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยการเจริญวิปัสสนาญาณ ซึ่งผลสมาบัตินี้จะแตกต่างจากกรณีอื่นๆ คือ เป็นสิ่งที่เกิดสืบเนื่องต่อจากมรรค และผลสมาบัตินี้ยังสามารถเกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ใน ขณะที่ มรรคเกิดขึ้นครั้งเดียว

ภาพประกอบ ๒ แสดงส่วนประกอบของโลกุตตรอัปนาวิถี

ภาพประกอบ ๗ แสดงมัคคจิตวิถีจิตโลกุตตรอัปนาวิถีและผลจิต ทั้ง ๔

เมื่อได้ศึกษาจากข้อมูลประกอบข้างต้นจึงทำให้เข้าใจเรื่องของโลกุตตรจิตได้ว่า โลกุตตรจิตที่มีอัปนาวิถีทั้งโลกียอัปนา และโลกุตตรอัปนา ก็ตามย่อมสามารถดับกิเลสและยังยกระดับตนเองจนเข้าถึงความเป็นอริยบุคคลได้ เมื่อเข้าถึงความเป็นอริยบุคคลแล้ว จะมีความสงบนิ่ง ตั้งมั่นและแนบแน่นในอารมณ์แห่งงาน ซึ่งเมื่อแนบแน่นในอารมณ์ที่เป็นงานระดับอัปนาแล้ว ย่อมเป็นธรรมดาที่จะปิดทางขัดขวางไม่ให้กุศลเกิดขึ้นในจิตใจได้ จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้เข้าใจได้ว่ากลุ่มบุคคลทั่วไปเมื่อมองผ่านอายตนะ ทั้ง ๖ ในมิตินึกคิดของปุถุชนที่ยังไม่ได้ขัดเกลาฝึกฝนตนเองจะมองกลุ่มระดับอริยบุคคลทั้ง ๔ ว่ามีอารมณ์ที่นิ่งเหมือนไม่มีอารมณ์ ไม่มีความรู้สึกอะไรเมื่ออยู่ในอัปนาวิธินอกจากนี้อริยบุคคลในระดับพระอรหันต์ยังมีความสามารถในการทำลายกิเลสระดับลึกให้หมดสิ้นไป^{๑๓} ก็ยิ่งทำให้เข้าใจถึงกลุ่มอริยบุคคลว่าเป็นเรื่องที่ห่างไกลตัวเรามากขึ้นยิ่งขึ้นไปอีกด้วย

๓. บทวิเคราะห์

จากที่ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องของโลกุตตรจิต และวิถีจิตซึ่งเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นสำหรับกลุ่มคนที่เป็นอริยบุคคล อันเป็นผลมาจากการปฏิบัติตามแนวทางของพุทธศาสนา คำสอนดังกล่าวอาจทำให้บางคนเกิดความเข้าใจผิดว่า กลุ่มอริยบุคคลจะปราศจากอารมณ์ ความรู้สึก เพราะเมื่อมองจากภาพประกอบ ๑ และ ๒ ก็จะพบว่าวิถีจิตที่เกิดจะสัมพันธ์กับจิตที่มีอยู่ วิถีของจิตก็มีทั้งกามวิถีและอัปนาวิถี ซึ่งวิถีซึ่งจิตในระดับอัปนาวิถีจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีสมาธิแนบแน่น ซึ่งพิจารณาจากลักษณะการเกิดดับของจิตแล้วการที่จะทำสมาธิให้แนบแน่นในชั้นอัปนาอยู่ตลอดเวลาและตลอดไปนั้นเป็นไปได้ยาก การประคองให้จิตเสถียรคงที่ต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่าง ทั้งนี้ก็ยังไม่นับรวมสิ่งเร้าภายนอกที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ที่จะเกิดขึ้นมาแล้วกระทบกับอายตนะภายในของเราซึ่งมีโอกาสที่จะทำให้วิถีจิตในรูปแบบอัปนาวิถีแปรเปลี่ยนไปไม่สามารถทำให้คงที่ได้ตลอด รวมถึงการให้คำอธิบายเรื่องของจิตของพุทธปรัชญาเถรวาทสำนักต่างๆ ที่จะนำมาศึกษาเทียบเคียงประกอบกันเพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น ภายใต้หลักคำสอนของพระพุทธองค์ในการค้นหาความจริงที่เกี่ยวข้องของคำสอนที่ทรงบัญญัติไว้ว่า

^{๑๓} อาสวักขยญาณ หรือความรู้ที่ทำให้กิเลสหมดสิ้นไป เป็นหนึ่งในอภิญญาทั้ง ๖ และเป็นอภิญญาเพียงข้อเดียวจากทั้งหมดที่จัดเป็นโลกุตตรอภิญญา ดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๖ : ๒๐๒

“...คุณภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่าสงฆ์พร้อมทั้ง
พระเถระพร้อมทั้งป่าโมกษ์ อยู่ในอาวาลโน้น
ข้าพเจ้าได้ฟังมาได้รับมาเฉพาะหน้าสงฆ์
นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสั่ง
สอนของพระศาสดา ดังนี้ พวกเธอไม่ฟัง
ชื่นชมไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น
ครั้นแล้วพึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้น
ให้ดี แล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงใน
พระวินัย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบ
เคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ ลงใน
พระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่า
มิใช่คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคแน่นอน
และภิกษุสงฆ์นั้นจำมาผิดแล้ว ดังนั้น พวก
เธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวน
ในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงใน
พระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ พึงถึง
ความตกลงในข้อนี้ว่า นี่เป็นคำสั่งสอนของ
พระผู้มีพระภาคแน่นอน และภิกษุสงฆ์นั้น
จำมาถูกต้องแล้ว...”

(ที.ม. ๑๐/๑๑๔)

ดังนั้นการเทียบเคียงเรื่องของหน้าที่การทำงาน
และลักษณะของดวงจิตในสายของปรัชญาเถรวาทด้วย
กันก็จะทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนและเข้าใจยิ่งขึ้น นอกจากนี้
นี้การให้ความหมายตรงกันในสายเถรวาท ที่อยู่ต่างสถานที่
ต่างช่วงเวลา ผู้เผยแพร่ไม่ได้เป็นคณะชุดเดียวกันแล้ว ก็
ยิ่งไปสนับสนุนคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทให้มีความ
กระจ่างน่าเชื่อถือ ตลอดจนแนวคิดเรื่องประสบการณ์นิยม
ที่นักปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ได้กล่าวถึงหลายๆ จุดที่มีความ
สอดคล้องกัน ซึ่งบทวิเคราะห์ลักษณะของโลกุตตรจิต
สามารถวิเคราะห์ได้ ดังนี้

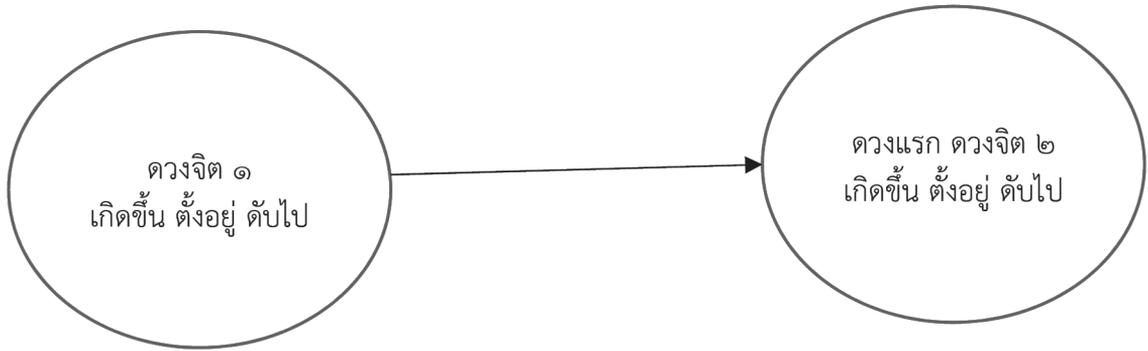
๓.๑ กลุ่มแนวคิดขณิกภาพ ซึ่งเป็นความเชื่อของ
พุทธปรัชญาสำนักเสถียรานติกภาพ^{๑๔} และไวภาษิกะ^{๑๕} โดย
ให้คำอธิบายเรื่องของดวงจิตที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า
จิตของคนเราเกิดดับ เกิดดับ สืบเนื่องกันไม่ขาดสาย เพียง
แต่จะต่างตรงที่ เสถียรานติกภาพมีแนวความคิดเรื่องการ
เข้าถึงความจริงจากสำเนาของวัตถุ ในขณะที่ไวภาษิกภาพ
ให้ความสำคัญในเชิงประจักษ์ของวัตถุที่มีอยู่จริง กล่าวคือ
เสถียรานติกภาพมองการทำงานของจิตที่เกิดดับสืบเนื่อง
ตลอดเวลาในขณะที่เดียวกันจิตของเราก็มีความสามารถในการ
สั่งสมกรรม (สั่งสมประสบการณ์หรืออารมณ์ที่ได้รับ)
ที่จะบันทึกเรื่องราวต่างๆ อันเกิดจาก การกระทบกันของ
อายตนะ เมื่อดวงจิตที่เกิดขึ้นมันก็ทำหน้าที่บันทึกสิ่งที่เรา
ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส ได้นึกคิด ไว้แล้วดวง
จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมาก็จะทำงานสานต่อถึงเรื่องราวจาก
จิตดวงก่อนหน้านี้ที่ดับไป เช่น เมื่อมองที่ไปขวดน้ำที่ตั้ง
อยู่บนโต๊ะ ตาของเรากระทบกับรูป (ขวดน้ำ) ดวงจิตที่เกิด
ก็จะบันทึกสิ่งที่เห็นไว้ และเมื่อเอาขวดน้ำออกจากโต๊ะ จิต
ของเราก็ไม่ได้ลบขวดน้ำออกไป ภาพขวดน้ำที่เรามองเห็น
ครั้งแรกก็ยังคงอยู่ในดวงจิตแรกซึ่งบันทึกไว้ และส่งต่อให้
ดวงจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นต่อดวงแรก ดวงจิตดวงใหม่นี้
ก็สามารถบอกลักษณะขวดน้ำได้ หรือแม้แต่การที่เราไป
ท่องเที่ยวที่ใดที่หนึ่งแล้วกลับมาถ่ายทอดให้เพื่อนฟัง
ได้หรือการนึกถึงสิ่งของที่เรานอนที่บ้าน การระลึกถึง
บุพการีในช่วงเวลาที่อยู่ห่างไกล สิ่งต่างๆ ที่ยกตัวอย่าง
มานี้เป็นเครื่องที่ชี้ชัดได้ว่า จิตของเราทำหน้าที่ธาตุรู้ที่สั่งสม

^{๑๔} เสถียรานติกะ หรือสุตันติกะ ที่หมายถึงผู้ยึดเอาพระสูตรเป็นหัวใจ
หลักในการปฏิบัติ

^{๑๕} หรือ สรวาสติกภาพ (สัพพัตถิกภาพ) เป็นนิกายที่แยกมาจากนิกาย
มหาสาสกะซึ่งมหาสาสกะก็แตกมาจากเถรวาทโดยตรง ดูเพิ่มเติม
ปรัชญาอินเดีย (อดิศักดิ์ ทองบุญ, ๒๕๓๒ : ๕๕)

ประสบการณ์หรืออารมณ์ เป็นการเข้าถึงความจริงโดย
ไม่ต้องให้สิ่งที่ถูกรู้ คงอยู่กับระบบสัมผัสของเราตลอด

และเมื่อบันทึกเข้ามาแล้วก็จะถ่ายทอดเรื่องที่เราบันทึกสู่
ดวงจิตที่เกิดขึ้นมาใหม่ในลำดับถัดไป

ภาพประกอบ ๘ การส่งผ่านข้อมูลไปยังจิตดวงใหม่

จากแนวคิดของกลุ่มชนิกวาทที่ให้ความเห็น
นอกเหนือไปจากเรื่องการเกิดดับของดวงจิตอยู่ตลอดเวลา
ทำให้ได้มุมการวิเคราะห์อย่างหนึ่งว่า จิตมีหน้าที่บันทึก
เรื่องราวที่เกิดขึ้น ดวงจิตของเราสามารถย้อนช่วงเวลา
นึกถึงเรื่องในอดีตได้ ดังนั้น ความสามารถที่บันทึกเรื่องราว
และย้อนเวลาของจิตนี้เองเป็นคำตอบหนึ่งได้ว่าโลกุตตรจิต
ที่เป็นดวงจิตของกลุ่มอริยบุคคลยังคงทำหน้าที่เช่นเดียวกับ
กับดวงจิตที่เป็นปุถุชน เพียงแต่มีระดับการทำลายกิเลส
ที่ติดอยู่ไม่เท่ากัน ประกอบกับเหตุการณ์ทั้งด้านบวกและ
ด้านลบที่เกิดขึ้นมาใหม่ทุกๆ วัน ย่อมไม่สามารถทำให้วิถี
ของจิตเป็นอัปนาวิธิต่างอยู่ได้ตลอดเวลา

๓.๒ วิชยานาวา^{๑๖} ถือเป็นอีกสำนักหนึ่งที่มี
ความเชื่อในด้านของจิตที่มีการรับอารมณ์แบบเดียวกับ
ปรัชญาเถรวาทที่การรับอารมณ์มีทั้ง มโนทวารและปัญจ
ทวารและยังเชื่อในลักษณะที่ว่ามโนวิญญาณสามารถรับ
รู้อารมณ์ในอดีตปัจจุบันและอนาคต (อดีตักดิ์ ทองบุญ,

๒๕๓๒ : ๑๐๔) แบบเดียวกันอีกด้วย ทำให้สามารถ
วิเคราะห์ได้ว่า เมื่อปรัชญาวิชยานาวาทที่มีทัศนะในเรื่อง
เป้าหมายสูงสุดคือ นิพพาน เหมือนกัน แล้วยังเชื่อเรื่อง
การรับอารมณ์ทั้ง ๒ ลักษณะนี้ ก็พิสูจน์ได้ว่า การที่จะคง
สภาพอัปนาวิธิต่อให้เกิดขึ้นในมโนทวารโดยตลอดเวลานั้น
เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ และก็ยังเป็นส่วนที่สนับสนุนได้ว่า
โลกุตตรจิตที่เกิดกับอริยบุคคลนั้นยังคงทำงานแบบเดียวกับ
กับจิตในลักษณะต่างๆ ไปที่เกิดดับ เกิดดับอยู่ตลอดเวลา
ประกอบกับโลกุตตรวิธิต่างได้เฉพาะอัปนาวิธิต และใน
ขณะเดียวกันอัปนาวิธิต่อเองก็จะเกิดได้แค่ในทางมโนทวาร
เท่านั้น แล้วหนทางที่จะดำรงชีวิตในรูปแบบชีวิตประจำ
วันของพระอริยบุคคลที่ละอากัฏฐเพียงมโนทวารเพียงอย่าง
เดียว จึงไม่สมเหตุสมผลกับข้อเท็จจริงที่เกิดกับปรัชญาของ
เถรวาทและปรัชญาหลายๆ สำนักที่อยู่ในเครือเถรวาท
ด้วยกัน

๓.๓ กลุ่มแนวคิดประสบการณ์นิยมเป็นที่ทราบ
กันดีแล้วว่าอายตนะภายนอกหรือสิ่งเร้าจากภายนอกที่
จะเข้ามากระทบเรานั้นไม่เราสามารถเลือกได้ว่าเราจะเจอกับ
อะไรบ้าง เราอาจจะพบเป็นเรื่องที่ไม่ดี หรือเราอาจจะเจอ

^{๑๖} วิชยานาวา หรือเรียกว่า โยคจาร มีอีกชื่อหนึ่งว่าจิตนิยม ดู
เพิ่มเติม ปรัชญาอินเดีย (อ้างแล้ว ๑๐๕)

แต่เรื่องที่ดี โดย จอห์น ล็อก (John Locke) ก็กล่าวถึงเรื่องของ “มโนภาพ” ไว้ว่า เป็นข้อมูลทางผัสสะ (Sense-datum) เป็นสิ่งที่เรารับรู้ได้ทันทีเมื่อประสาทสัมผัสส่วนที่เกี่ยวข้องทำงาน (สมฤติ วิชาแพทย์, ๒๕๒๖ : ๓๘) ซึ่งคำอธิบายเรื่องผัสสะนี้ ก็เป็นลักษณะเดียวกับคำอธิบายเรื่องที่ผ่านมากระทบกับอายตนะภายในภายนอกของเรา กล่าวคือเมื่อใดก็ตามที่เราต้องเผชิญกับสิ่งเร้าภายนอกวิถีจิตที่เกิดขึ้นในช่วงขณะนั้นก็จะเกิดเป็นของปัญหารวิติซึ่งเป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของกามวิถี และในระยะเวลาต่อมา เดวิด ฮิวม์ (David Hume) ได้ต่อยอดขยายความถึงความจริงโดยจำแนกเป็น ๒ ส่วนคือ ความรู้ที่เกิดจากผัสสะและความรู้ที่เกิดจากมโนภาพ^{๑๗} (อ้างแล้ว, ๒๘) ดังนั้นการกล่าวถึงเรื่องของประสาทสัมผัสทั้ง ๕ จากแนวคิดกลุ่มประสบการณ์นิยมโดยผ่านนักปรัชญาทั้ง ๒ จึงเป็นเครื่องบ่งบอกแนวคิดที่สอดคล้องกันกับหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในเรื่องของอายตนะและเชื่อเหมือนกันว่า จิต เป็นธาตุรู้จิตมีหน้าที่ในการบันทึกข้อมูล ซึ่งพิจารณาข้างต้นนี้ก็ทำให้วิเคราะห์ต่อไปได้อีกว่า นักปรัชญาทั้ง ๒ มีความเชื่อในเรื่องระบบผัสสะ และองค์ประกอบของตัวเราที่มี รูปและนามเข้าด้วยกัน

แม้ว่ากลุ่มประสบการณ์นิยมไม่ได้กล่าวลงลึกถึงจิตในหมวดกลุ่มอัปนาวิติ แต่ก็วิเคราะห์จากความหมายก็เข้าใจได้ว่าอัปนาวิตินี้จะเกิดขึ้นได้จากมโนทวารเท่านั้น ดังนั้นช่องทางการรับอารมณ์ขณะที่เรายังมีชีวิตอยู่ของบุคคลในทุกๆ ระดับชั้น หรือจะเป็นกลุ่มอริยบุคคลก็ไม่ได้มีข้อจำกัดการรับอารมณ์ในแต่ละช่วงเวลาหรือในแต่ละวันว่าจะเกิดมาได้จากมโนทวารเพียงอย่างเดียว แม้แต่

พระอรหันต์ที่ยังคงมีอุปาทิ^{๑๘} เหลืออยู่ ก็ยังคงต้องพบเจอกับสิ่งแวดล้อมภายนอกโดยไม่สามารถกำหนดหรือเลือกที่จะหลีกเลี่ยงได้อย่างตลอด ดังเหตุการณ์ตอนหนึ่งที่พระพุทธ-องค์ถูกอภิกโกสภารทวาชพราหมณ์ด่าบริภาษด้วยวาจาอันหยาบคาย^{๑๙} โดยที่พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเรื่องความโกรธว่า

“...ดูกรพราหมณ์ ข้อนี้ก็อย่างเดียวกัน ท่านด่าเราผู้ไม่ด่าอยู่ ท่านโกรธเราผู้ไม่โกรธอยู่ ท่านหมายมั่นเราผู้ไม่หมายมั่นอยู่ เราไม่รับเรื่องมีการด่าเป็นต้นของท่านนั้น ดูกรพราหมณ์ เรื่องมีการด่าเป็นต้นนั้นก็เป็นของท่านผู้เดียว ดูกรพราหมณ์ เรื่องมีการด่าเป็นต้นนั้น ก็เป็นของท่านผู้เดียว แล้วตรัสต่อไปว่า ดูกรพราหมณ์ ผู้ใดด่าตอบบุคคลผู้ด่าอยู่ โกรธตอบบุคคลผู้โกรธอยู่หมายมั่นตอบบุคคลผู้หมายมั่นอยู่ ดูกรพราหมณ์ ผู้นี้เรากล่าวว่า ย่อมบริโภคร่วมกัน ย่อมกระทำตอบกันเรานั้นไม่บริโภคร่วม ไม่กระทำตอบด้วยท่านเป็นอันขาด ดูกรพราหมณ์ เรื่องมีการด่าเป็นต้นนั้นเป็นของท่านผู้เดียว ดูกรพราหมณ์ เรื่องมีการด่าเป็นต้นนั้นเป็นของท่านผู้เดียว...”

(ส.ส. ๑๕/๖๓๒)

จากเหตุการณ์ที่ยกมาสะท้อนได้ถึงการจัดการกับอกุศลที่มาจากภายนอกของพระพุทธองค์ ที่เมื่อเข้ามากระทบกันระหว่างอายตนะ จะทำได้อย่างรวดเร็วและคล่องแคล่วกว่าบุคคลธรรมดาตามาก แต่พระพุทธองค์ก็ทรงจัดการกับสิ่งเร้าภายนอกได้ จนทำให้เกิดความเข้าใจและ

^{๑๗} เรื่องของ มโนภาพ คือ ๑) รอยประทับที่เกิดจากผัสสะ (Impression of Sensation) การรับรู้สิ่งภายนอกด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และ ๒) รอยประทับที่เกิดจากมโนภาพ (Impression of Reflection) มโนภาพที่เกิดขึ้นหลังจากรอยประทับที่เกิดจากผัสสะซึ่งสามารถเรียกคืนกลับมาสร้างขึ้นมาใหม่ได้ตลอด

^{๑๘} หรือ สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง นิพพานที่ยังมี ขันธ ๕ อยู่

^{๑๙} อภิกโกสภารทวาชพราหมณ์ ดูเพิ่มเติม ส.ส. ๑๕/๖๓๑.

ตีความกันเสียส่วนมากกว่าไม่มีอารมณ์ ความรู้สึก ประการ ต่อมาเรื่องสิ่งแวดล้อมภายนอก หรือสัปายะ ๗^{๖๐} ยังเป็น องค์ประกอบสำคัญ ในการสนับสนุนให้ระดับสภาวะของจิต มีความเสถียร เนื่องจากหากต้องเผชิญกับสิ่งแวดล้อมที่ไม่ เหมาะสมและต้องคอยประหามภิเลสจากภายนอกที่เข้ามา ตลอดเวลาก็จะลำบากไม่น้อย

ขณะที่ปัจจัยภายในระดับอริยบุคคล เมื่อพิจารณา รายละเอียดของโลกุตตรจิตในอริยบุคคล ก็จะทำให้เห็น ระดับขั้นของสภาวะจิตของอริยบุคคลทั้ง ๔ ระดับที่จะต้องประหามภิเลสในสังโยชน์ ๑๐^{๖๑} นั่นก็เป็นเครื่องที่ชี้ วัดแล้วว่าอริยบุคคลจะไม่มีกิเลสเลยนั้นเป็นไปได้ โดย กิเลสยังคงเหลือลดหลั่นลงมาตามลำดับ และกำจัดหมด สิ้นไปเมื่อถึงขั้นอรหัตผล แต่ยังคงรับอารมณ์อยู่ซึ่ง การรับอารมณ์และการเกิดกิเลสเป็นคนละส่วนกัน โดยที่ ปุถุชนส่วนมากรวมถึงบุคคลที่เข้ามาปฏิบัติเจริญภาวนา ในช่วงแรกๆ สับสนและมีข้อถกเถียงกันในเรื่องดังกล่าว อยู่ไม่น้อย

ยกตัวอย่างที่ปรากฏในเรื่องมหากิริยาจิต ๘^{๖๒} ที่ กล่าวถึงดวงจิตที่เป็นโสมนัส และอุเบกขา ที่ในตำราจะ อธิบายว่าไม่ส่งผลให้เกิดชาติต่อไป จึงเป็นเครื่องที่ช่วย

สนับสนุนและอธิบายได้ว่ากำจัดกิเลสออกไปหมดสิ้นแล้ว ส่วนจะไม่สามารถรับอารมณ์ใดๆ ได้เลยนั้นไม่ถูกต้อง

จากคำอธิบายที่เกี่ยวกับด้านปัจจัยภายในเป็น กระบวนการทำงานของจิต และแนวความคิดการเกิด ดับและการทำงานของดวงจิตซึ่งปรากฏในพุทธปรัชญา เถรวาทสำนักต่างๆ ที่ให้ความหมายและมองเรื่องนิพพาน แบบเดียวกัน ย่อมเป็นสิ่งที่สะท้อนข้อสรุปเรื่องของจิตที่ ได้กล่าวมาข้างต้นและข้อสรุปที่ได้รับก็ยังสามารถวิเคราะห์ ไปได้อีกว่า จิตของคนเรานั้นนอกจากการเกิดดับสืบเนื่อง กันแล้วยังสามารถเกิดได้มากกว่าหนึ่งลักษณะ เช่น เรา เจอเหตุการณ์หนึ่งในช่วงเช้า เหตุการณ์ที่เราเจออาจจะ ทำให้เกิดดวงจิตประเภท กามาวจรโสมนัสจิต แต่เวลาผ่านไป ครึ่งวันเราได้เข้าร่วมการปฏิบัติธรรมจิตของเราอาจจะ เป็นรูปาวจรจิต และต่อมาในช่วงเย็นของวันเดียวกันอาจ จะกลับมาที่บ้านพบเจอเรื่องไม่พึงประสงค์ก็จะเป็นอกุศล จิตประเภทโทสะก็เป็นได้ อธิบายง่ายๆ ว่า เรามีหลายๆ อารมณ์ในแต่ละวัน ซึ่งจิตทุกลักษณะยังคงทำงานเกิดดับ เกิดดับและบันทึกเรื่องราวที่อายตนะส่วนต่างๆ ได้กระทบ มาแล้วส่งมอบสู่จิตดวงใหม่ต่อไป

๔. สรุป

หากเราจะมองเรื่องของสารสื่อสารโดยใช้เครื่องมือหนึ่งๆ ในการถ่ายทอดความเข้าใจจากคนหนึ่งไปสู่อีก คนหนึ่ง การใช้ “ภาษา” ก็ถือเป็นเครื่องมือที่ใช้สื่อสาร สำคัญในการลำเลียงหรือส่งผ่านความเข้าใจของผู้พูดไปสู่ ผู้ฟัง ตลอดจนจนการศึกษาทำความเข้าใจกันเป็นทอดๆ ต่อกัน มาผนวกเข้ากับพื้นฐานความรู้ความเข้าใจเดิมประสบการณ์ เดิมของผู้ฟังย่อมเป็นส่วนสำคัญของการตีความให้ คลาดเคลื่อน ยิ่งไปกว่านั้น เรื่องที่เราพูดถึงก็เป็นเรื่องที่เป็น สภาวะล้วนๆ ยิ่งทำให้การตีความเข้าใจคลาดเคลื่อนมากขึ้น ไปอีก ดังนั้นเรื่องของอริยบุคคลที่มีข้อสงสัยและกล่าวถึง เรื่องของการรับอารมณ์และการดับกิเลส ก็จะพบคำตอบ

^{๖๐} สิ่งที่เกี่ยวข้องต่อการพัฒนา เกื้อหนุนต่อการเจริญภาวนาให้ดี มี ๗ อย่าง ดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๖ : ๒๐๙)

^{๖๑} คือ กิเลส/ธรรมที่มีต้นกำเนิดไว้ ๑๐ อย่าง ๒ แบบ คือ ๑) โอรัมภาคิย-สังโยชน์หรือสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ ๒) อุทัมภาคิยสังโยชน์หรือสังโยชน์เบื้อง สูง ๕ ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (อ้างแล้ว, ๒๕๓-๒๕๔)

^{๖๒} มหากิริยาจิต ๘ หรือสเหตุกามาจรวิบากจิต ๘ คือดวงจิตที่เป็น กิริยา ไม่มีวิบาก ไม่ส่งผลต่อไป เป็นการกระทำมหากุศลของ พระอรหัตต์ ดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (อ้างแล้ว, ๒๕๗)

ว่ามีความสัมพันธ์กันกับสายปฏิบัติ และเมื่อศึกษาเรื่องของวิถีชีวิตที่ได้ถูกจัดหมวดหมู่ไว้แล้วมาวิเคราะห์ก็จะพบว่าสายทางของอริยบุคคลจะเกิดขึ้นได้นั้น เฉพาะแต่ในกลุ่มที่มาจากกลุ่มโลกุตตรอัปนาวิถีสี่ซึ่งมาจากสายปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น ในขณะที่สายกลุ่มที่ถูกเรียกว่าโลกียอัปนาวิถีสี่จะมาจากการปฏิบัติด้วยสมถกรรมฐาน ซึ่งข้อแตกต่างของการเจริญวิปัสสนากรรมฐานกับการเจริญสมถกรรมฐาน สามารถอธิบายโดยง่ายก็คือ วิปัสสนาถือเป็นญาณที่รู้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นการกำหนดรู้ แต่ในขณะที่สมถเป็นการเพ่ง หรือ จดจ่อ อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง เพื่อให้เกิดความสงบไม่ให้ฟุ้งซ่าน หรือการฝึกเพื่อให้เรารู้จักสงบ ลดละสิ่งที่ไม่ดี

โดยธรรมชาติการเบี่ยงความคิดอยากได้อะไรก็มี ไปสู่การจดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง^{๒๓} เพื่อลดละสิ่งเหล่านั้น ย่อมเป็นธรรมดาที่จะระงับได้แต่จะระงับได้มากหรือน้อยก็เป็นเพียงชั่วขณะหนึ่ง หากหลุดออกมาจากการจดจ่อ (การเพ่ง) ความอยากได้นั้นๆ ก็หวนกลับมาอีกครั้งอาจจะกล่าวง่ายๆ ว่าเอาความคิดหนึ่ง (ด้านบวก) มาจดจ่อตั้งมั่น แทนที่ความคิดหนึ่ง (ด้านลบ) เราสามารถเอามาแทนที่นานเท่าใดก็ได้ทราบเท่าที่เราจะยังคิด (ด้านบวก) อยู่โดยไม่เหลือพื้นที่ให้คิดอย่างอื่น (ด้านลบ) มันก็จะคงอยู่อย่างนั้น ดวงจิตที่เกิดดับสืบเนื่องไม่ขาดสายก็จะทำงานส่งผ่านข้อมูล (ด้านบวก) สู่ดวงจิตดวงใหม่อยู่อย่างนั้นทราบที่เรา ยังคงตั้งมั่นจดจ่อ (อยู่ในนิมิต) เช่นกันแต่ในทางตรงกันข้ามเมื่อใดก็ตามที่เราใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งที่เข้ามากระทบ รู้

เท่าทัน ตลอดจนใช้ความเห็นแจ้งมาวิเคราะห์ ให้เข้าใจถึงทุกข์และความไม่เที่ยง ย่อมระงับความอยากได้อะไรก็ได้ดีกว่าการที่เราจะเบี่ยงความคิดและหันไปจดจ่อในรูปแบบเงื่อนไขของสมถ ทั้งนี้มีได้หมายความว่า สมถกรรมฐานจะไม่มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติ หากแต่สมถกรรมฐานถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของผู้ที่จะเข้ามาสู่แนวทางการเจริญภาวนา และใช้สมถเป็นกำลังในการให้ได้มาซึ่งความรู้แจ้งเห็นจริงตามแนวทางของพระองค์ และทั้งสองสิ่งนี้ต่างก็เป็นกำลังที่เกื้อหนุนและส่งเสริมกันในการก้าวผ่านแต่ละขั้นของอริยบุคคลอีกด้วย

นอกจากนี้เรื่องของารับอารมณ์ของอริยบุคคลก็เกี่ยวข้องกับประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวคือที่มีการรับอารมณ์นั้น ย่อมมีเพียงแต่การรับอารมณ์และดับอารมณ์ของอริยบุคคลในแต่ละช่วงระดับจะไม่เท่ากัน การรับอารมณ์ถือเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับนิยามของจิตที่ให้ความหมายว่า จิต เกิดดับ เกิดดับสืบเนื่องกันไม่ขาดสาย การทำงานของจิตที่กล่าวมาเกิดขึ้นกับทุกคนทุกระดับ การเกิดดับที่สืบเนื่องกันไม่ขาดสายนี้เองเป็นคำตอบที่ปรากฏชัดถึงสิ่งที่กระทบกันของอายตนะทั้ง ๑๒ ตลอดช่วงที่เรา ยังมีชีวิตอยู่

ประการต่อมา แม้ว่าเราจะกำจัดอกุศลที่มีอยู่เดิมภายในตัวเราได้แล้ว หากเรายังคงดำเนินชีวิตอยู่ไม่ว่าจะที่ไหนๆ ก็ตามย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเผชิญหน้ากับสิ่งที่เข้ามากระทบโดยไม่สามารถเลือกหรือคาดเดาได้ตลอดว่าเป็นด้านบวกหรือด้านลบ แน่แน่นอนว่ากลไกของการกำจัดอกุศลหรือกิเลสของอริยบุคคลสามารถทำงานได้รวดเร็วและแม้จะเร็วแค่ไหนก็ยังถือได้ว่ายังคงต้องรับอารมณ์ ซึ่งคงต้องแยกเสียก่อนว่า การรับอารมณ์กับกิเลสนั้นคนละส่วนกัน อารมณ์ภายนอกที่เรารับรู้มันไม่สามารถกำจัดได้ด้วยจิตแต่จะแตกดับไปตามเหตุปัจจัย ส่วนเรื่องของกิเลส นั้นพระอริยบุคคลได้กำจัดออกไปแล้วด้วยปัญญาจากการเจริญวิปัสสนา และไม่ถือว่าเป็นเรื่องแปลกแต่อย่างใดที่

^{๒๓} การจดจ่อให้อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สิ่งที่เราใช้ในการจดจ่อนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อเพิ่มความอยาก (กิเลส) โดยปรากฏเป็นกรรมฐานทั้ง ๔๐ ดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม อ่างแล้ว, ๒๗๗)

เมื่อรู้แจ้งเห็นชัดว่าสิ่งไหนไม่ดี สิ่งไหนเศร้าหมองเราก็กำจัดออกไปเสียซึ่งในมุมมองที่ตัวเรายังเข้าไม่ถึงอาจจะแลดูชัดๆ และเข้าใจยาก แต่จะยกตัวอย่าง เปรียบตั้งความรู้ในระดับปุถุชน เมื่อรู้และเข้าใจว่า การบริโภคอาหารที่ไม่สะอาด บริโภคอาหารที่เน่าเสีย ย่อมเกิดโทษต่อร่างกายได้ เราก็จะไม่บริโภคอาหารเหล่านั้น เช่นเดียวกับกับอริยบุคคลที่สามารถกำจัดกิเลสที่เป็นต้นเหตุทำให้เกิดทุกข์ออกไปตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นซึ่งกิเลสในแต่ละลำดับขั้นที่ได้ถูกกำจัดออกไปแล้วจะไม่สามารถหวนกลับมาเกิดขึ้นได้อีก ดังนั้นปุถุชนที่ต้องการปฏิบัติตนฝึกฝนตนเองเพื่อให้ไปถึงเป้าหมายที่เราได้ศึกษาตามแนวทางของพุทธศาสนานั้น ย่อมต้องทำความเข้าใจเรื่องของ โลกุตตรจิตที่ปรากฏ

ในพุทธปรัชญาเถรวาทส่วนนี้ให้กระจ่าง ด้วยเหตุผลตามยุคสมัยปัจจุบันที่การดำเนินชีวิตซึ่งมีความซับซ้อนกว่าอดีต ทำให้ผู้คนที่เติบโตมาจากช่วงนี้มีช่องว่างในการศึกษาและตีความที่คลาดเคลื่อนกันออกไป การส่งผ่านข้อมูลให้ผู้ฟังได้เข้าใจจากหลักฐานชั้นต้นด้วย “ภาษา” ที่ทำให้เข้ากับยุคสมัยจึงเป็นส่วนที่ไม่อาจมองข้ามไปได้ท้ายที่สุดแล้วความเข้าใจที่ถูกหรือความรู้ถูกถือเป็นก้าวแรกที่สำคัญจริงๆ ที่จะกำจัดความสงสัยออกไป เมื่อความสงสัยสิ้นไป และเข้าใจและสามารถแยกแยะเรื่องของจิตทั้งของปุถุชน และอริยบุคคลได้แล้วนั้น การฝึกฝนตนเองก็จะมีเป้าหมายมีทิศทางที่ชัดเจน ก็จะช่วยยกระดับสังคมทั้งสังคมที่มีอยู่เป็นสังคมที่บริบูรณ์ด้วยอริยบุคคลให้มากขึ้นยิ่งไป

บรรณานุกรม

- จำนง คันทิก. ๒๕๔๕. **สารัตถะแห่งพระอภิธรรมปิฎก ๑-๒**. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด. / Chamnong Kanthik. 2002. **The Matter of Abhidhammapitaka 1-2**. Bangkok: Thanapress and Graphic Co., Ltd.
- ธรรมโกศกจารย์ (ประยูร ธรรมจิตโต), พระ. ๒๕๕๐. **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ศยาม. / Dhammakosajarn (Phayoon dhammajito), Pha. 2007. **Greek Philosophy Origin western of the wisdom**. 6th. Bangkok: Siam.
- พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พระ. ๒๕๕๑. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Brahmaganabhorn (P. A. Payutto), Pha. 2008. **Dictionary of Buddhism**. 17th. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- _____. ๒๕๕๖. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Brahmaganabhorn (P.A. Payutto), Pha. 2008. **Photchananukrom Buddhasat Chabap-Pramuan Dhamm**. 19th. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา. / Tripitaka, Thai version 1982. Bangkok: Department of Religion.
- มูลนิธิธรรมาภรณ์มหาธาตุวิทยาลัย. ๒๕๑๒. **ปรมัตถธรรม ๔**. กรุงเทพฯ: เลียงเซียง. / Abhidhammahathat Vitthayalai Foundation. 1969. **The Four Ultimate**. Bangkok: Liang Xiang.
- ลีโอ ตอลสตอย. ๒๕๕๖. **คำสารภาพและความเรียงทางศาสนา**. แปลโดย อัครนี มูลเมฆ. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์. / Lev Nikolayevich Tolstoy. 2013. **A Confession (Thai)**. Translated by akane moonmek Bangkok: Saimparithut.
- สมภาร พรมทา. ๒๕๕๑. **คิดอย่างไรให้มีเหตุผล**. กรุงเทพฯ: ศยาม. / Somparn Promta. 2008. **How to think The Reason**. Bangkok: Saim.
- สิทธิ บุตรอินทร์. ๒๕๕๔. **ปรัชญาเปรียบเทียบ : มนุษย์นิยมตะวันออกกับตะวันตก**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์. / Sithi But-In. 2011. **Comparative Philosophy : East and West Humanism**. Bangkok: Sangsan Books.
- สุวรรณา สถาอนันท์. ๒๕๕๐. **ศรัทธากับปัญญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / Suwanna Satha-Anand. 2007. **Faith and Wisdom**. 2th. Bangkok: Chulalongkorn University.